

Vilniaus vyskupijos istorija: XIV – XVIII a.

XIII–XIV a. Lietuvos valdovai keletą kartų bandė krikštytis, tačiau įsteigtos bažnytinės institucijos (tarp jų ir Vilniaus vyskupijos) tęstinumo neturėjo. Todėl paprastai istoriografijoje Lietuvos krikšto data laikoma ne konkreto valdovo apsikrikštijimas (kaip dažnai sutinkama įvairiuose Europos kraštuose), bet Vilniaus vyskupijos įsteigimas 1387 m., po kurio vyskupija nepertraukiamai veikia iki šiol. Vilniaus vyskupija, o taip pat kiek vėliau įsteigtos Lucko (1400) ir Žemaičių (1417) vyskupijos apėmė visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos teritoriją. Po 1569 m. Lenkijai atiteko didžioji dalis Lucko vyskupijos teritorijos. Iš kitų Lenkijos ir LDK vyskupijų Vilniaus vyskupija išsiskyrė ir savo dydžiu – ji apėmė apie du trečdalius visos LDK teritorijos.

Šiame straipsnyje siekiama aptarti Vilniaus vyskupijos steigimą ir organizavimą, svarbiausius administratorius – Vilniaus vyskopus ir katedros kapitulą, katedros istoriją, parapinio tinklo formavimąsi, vienuolynų steigimą. Atskirai aptariamos didikų fundacijos ir populiariausi krašte šventųjų kultai, kadangi jie parodo geradariškos tikinčiųjų veiklos pagrindus. Būtent pamaldžioje veikloje demonstruojami principai dažnai atsispindi ir Vilniaus katedros lobyno rinkinyje. Straipsnyje neaptariamos kitos ne mažiau įdomios temos – sielovados ir pastoracijos veikla, krašto krikščionėjimas, brolių, špitolių ir mokyklų steigimas bei jų veikla, tikinčiųjų kasdienybė. Plačiau neanalizuojami ir vyskupijos istoriją atspindintys šaltiniai ar istoriografija¹.

Nagrinėjant Vilniaus vyskupiją pagrindinis dėmesys skirtas jos steigimui, plėtrai ir įvairių institucijų susiformavimui XV–XVII a. Galima manyti, kad būtent tai gali būti įdomiausia skaitytojui, norinčiam susipažinti su vyskupijos istorija. Tik labai fragmentiškai straipsnyje atsispindi XIX–XX a. vyskupijos laikotarpis. Tuo metu vyskupija patyrė didžiausius sukrėtimus, teritorijos mažėjimą, įvairius suvaržymus, todėl šio laikotarpio aptarimas būtų vertas atskiro straipsnio.

¹ Krahel T. „Historiografia (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku“, *Studia z historii Kościoła w Polsce*. T. V, Warszawa 1979, p. 5–171. Daug dėmesio Vilniaus vyskupijai skirta kolektyvinėse monografijose: *Christianity in Lithuania*. By Baronas D., Jovaiša L., Paknys M., Raila E., Streikus A. Vilnius, 2002; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sudarė Ališauskas V., Vilnius, 2006.

Vyskupijos steigimas

1387 m. vasario 17 d. Jogailos suteikta privilegija aprūpino tais metais pastatytą Vilniaus katedrą ir davė pagrindą krikščionybės plėtrai krašte². Popiežius Urbonas VI oficialiai patvirtino vyskupijos steigimą 1388 m. kovo 12 d. bule, o pirmuoju Vilniaus vyskupu buvo paskirtas Andrius. Netrukus minimos įsteigtos bažnyčios Ukmergėje, Maišiagaloje, Nemenčinėje, Medininkuose, Krėvoje, Ainoje ir Obolčiuose. Manoma, kad bažnyčios jau buvo (dėl to naujai nesteigtas) kituose didžiausiuose miestuose – Trakuose ir Kaune. Pagal istoriko Jerzy Ochmańskio skaičiavimus, iki Vytauto valdymo (1392) buvo įsteigta apie 10 parapijų, o iki jo valdymo pabaigos 1430 m. iš viso jau būta 27³. Po Žemaičių vyskupijos įsteigimo (1417), kada ji „atkirpo“ nemažą dalį Vilniaus vyskupijai priklausančių žemių, vyskupijos ribos visą LDK laikotarpį iki pirmojo padalijimo (1772) išliko iš esmės nepakitusios.

Vilniaus vyskupijos steigimo aktuose nebuvo nurodyta, kuriai bažnytinei provincijai ji priskiriama. Netrukus po įsteigimo Vilniaus vyskupija buvo prijungta prie Gniezno provincijos, šitai liudija jau XIV a. pabaigoje įvairiuose šaltiniuose minima jos priklausomybė. XV a. pradžioje didysis kunigaikštis Vytautas labai stengėsi, kad būtų suorganizuota atskira bažnytinė Lietuvos katalikų provincija. 1418 m. jis kreipėsi į popiežių, siūlydamas suvienyti Lucko, Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas į vieną naują metropoliją⁴. Visgi Vytauto pastangos buvo bevaisės. Sumanymai steigti atskirą bažnytinę provinciją buvo kilę ir XVII a., bet ir jie nebuvo įgyvendinti.

Vyskupijų skirtumus ir specifiką nulėmė skirtingas jų plotas ir gyventojų tankumas. Vilniaus vyskupija plotu buvo didžiausia ne tik valstybėje (226 000 kv. km), bet ir viena didžiausių visoje Europoje. Tiesa, per pirmus pora šimtmečių parapiinis tinklas išplito tik

² *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilmensis*. Vol. 1 (1387 – 1507). Wyd. ks. Fijałek J. ir Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 1.

³ Ochmański J. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*. Poznań, 1972, p. 59 – 60, 63.

⁴ *Codex epistolaris saeculi XV*, vol. II, Cracoviae, 1891, p. 109. Plačiau šiuos klausimus aptarinėjo: Jatulis P. „Pastangos įsteigti Lietuvos bažnytinę provinciją nuo Mindaugo iki nepriklausomybės laikų“, *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. 10, 1984, p. 169–186; Rabikauskas P. *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltinytyra*. Vilnius, 2002, p. 86; Kumor B. *Początki metropolii wileńskiej, Studia teologiczne*, t. 5–6 (1987–1988), Białystok, Drohiczyn, Łomża, p. 78.

šiaurinėje ir vakarinėje vyskupijos pusėse, tuo tarpu rytinėje dalyje buvo pastatytos vos keliolika bažnyčių. Tai lėmė tiek menkesnis gyventojų tankumas šioje dalyje, tiek tai, jog rytinėse žemėse buvo juntama kur kas didesnė stačiatikybės įtaka.

Vyskupai

Atskirai verta aptarti pagrindinius vyskupijos administratorius – vyskopus ir Vilniaus katedros kapitulos veiklą. Jų indėlis į krašto krikščioninimą ir parapijų priežiūrą buvo itin svarbus. Kaip matysime, skirtingai nei parapis tinklas ar vienuolijų išplitimas, pagrindinės administravimo funkcijos vyskupijoje buvo užtikrintos gana greitai.

Pagrindinis vyskupijos valdytojas buvo vyskupas. Vilniaus vyskupas automatiškai tapdavo Ponų tarybos, o vėliau Senato nariu ir dalyvaudavo politiniame valstybės gyvenime. Anksčiausi Vilniaus vyskupų surašymai pradėti sudarinėti dar XVI a. viduryje⁵. Todėl nenuostabu, kad istoriografijoje būtent vyskupų asmenims skirtas didžiausias dėmesys, nagrinėtos atskirų vyskupų biografijos, jų veikla vyskupijoje⁶.

Vyskupų ordinarų išlaikymas ir jų veiklos sėkmė bene labiausiai priklausė nuo jiems paskirtų fundacijų. Vilniaus vyskupo fundaciją 1387 m. paskyrė Jogaila. Papildomų pajamų joms XV–XVI a. pradžioje užrašė tiek vėlesni valdovai, tiek privatūs asmenys, tačiau dar XVI a. viduryje pirmųjų krikščioniškų valdovų Jogailos ir Vytauto užrašymai sudarė apie 70% visos Vilniaus vyskupo fundacijos. Vėliau ji beveik nebedidėjo. Vyskupas disponavo pakankamai didelėmis pajamomis. Antai palyginimui – XVI a. viduryje Vilniaus vyskupo fundacija buvo 3,5 karto didesnė už Vilniaus kapitulos pajamas bendrai. Tiesa, vėlesniu laikotarpiu pastebima atvirkštinė tendencija – jei vyskupo fundacija nebedidėjo, tai gana nemažai papildomų užrašymų buvo paskirta kapitulai.

Vilniaus vyskopus formaliai rinko kapitula, o skirdavo popiežius. Tačiau didžiausią neformalią įtaką nuo pat vyskupijos egzistavimo pradžios turėjo karaliai. Jau Jogaila

⁵ Antoniewicz M. „Pochodzenie episkopatu litewskiego XV–XVI wieku w świetle katalogów biskupów wileńskich“, *Studia Źródłoznawcze*, t. 39, Warszawa, 2001, p. 47–67.

⁶ Vilniaus vyskupų aptarimą ir nuorodas į literatūrą žr.: Krahel T. „Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej“, *Studia teologiczne*, t. 5–6, Białystok-Drohiczyn-Łomża, 1987–88, p. 25–26. Vyskupų biografijos plačiau aptariamoms: Przyalgowski W. *Żywoty biskupów wileńskich*. Wilno, 1860; Kurczewski J. *Biskupstwo wileńskie*. Wilno, 1912, p. 24 – 75; Ivinskis Z. „Vilniaus ir Medininkų vyskupai iki XVI amžiaus“, *Rinktiniai raštai. T. 4. Krikščionybė Lietuvoje*. Roma, 1989, p. 214–221.

stipriai kišosi į vyskupų rinkimus, o oficialiai nominuoti vyskupą valdovas gavo teisę 1460 m. Apskritai XV–XVI a. gana ilgai užtrukdavo „dokumentų“ tvarkymas, kol išrinktas vyskupas tapdavo pilnateisiu vyskupijos valdytoju. Kartu sudėjus valdovo nominaciją, kapitulos elekciją ir popiežiaus skyrimą – visa „procedūra“ užtrukdavo iki metų laiko. XV a. nominuojant LDK vyskopus esminių konfliktų nekildavo nei tautiniu, nei išsilavinimo, nei amžiaus klausimais. Didesnę jų dalį sudarė Krokuvoje studijavę vietinės kilmės kunigai. Parenkant pirmuosius vyskopus, atrodo, žiūrėta, kad būtų tinkamo išsilavinimo ir pajėgūs organizuoti naują vyskupiją, vykdyti krikščionybę skleidžiančią veiklą. Pirmieji du Vilniaus vyskupai (Andrius ir Jokūbas) buvo pranciškonai, trečiasis (Mikalojus) – buvęs Krokuvos universiteto rektorius. Didesnių pokyčių vyskupų skyrimuose LDK pastebima XVI a. Būtent nuo XVI a. pradžios imta itin rūpintis, kad į vyskupo sostą įžengtų kilmingos ir įtakingos giminės atstovas. Tuo metu būsimo vyskupo išsilavinimas, amžius ir gauti šventimai nustumiami į antrą planą. 1515 m. Žemaičių vyskupiją pradėjęs valdyti Mikalojus Radvila ir 1519 m. Vilniaus vyskupo sostą gavęs Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (nesantuokinis valdovo Žygimanto Senojo sūnus) iš esmės neatitiko tik ką priimtų Laterano V susirinkimo (1513–1517) reikalavimų, kad vyskupas ordinaras turėtų bent 30 m. – abu vyskupijų valdytojais buvo dvidešimtmečiai. Vyskupo kilmės klausimas XVI a., kaip minėta, irgi ėmė kelti įtampą. Jau Lucko vyskupas lenkas Jurgis Chvalčevskis (1535–1549) susilaukė aršaus LDK Ponų tarybos priešiško, o daugiausiai įtampos sukėlė lenko Bernardo Maciejowskio skyrimas Vilniaus vyskupu jau pačioje XVI a. pabaigoje – vyskupas taip ir nebuvo patvirtintas Vilniaus kapitulos ir Vilniuje nerezidavo.

Kalbant apie skirtingų LDK vyskupijų ordinarus dera pažymėti, jog tarp jų egzistavo hierarchija. Tiek vieta Senate, tiek gaunamomis pajamomis Vilniaus vyskupas buvo svarbiausia ir aukščiausia LDK dvasininko pareigybė. Po jos sekė Lucko, Žemaičių ir Kijevo vyskupo pareigos. Todėl kartais Lucko, o ypač Žemaičių vyskupijų ordinarai pakildavo „karjeros laiptais“ gaudami skyrimą būtent į Vilniaus vyskupo sostą. Ši praktika buvo pradėta jau nuo pirmojo Žemaičių vyskupo Motiejaus (kuris 1422 m. persikėlė į Vilniaus vyskupiją) ir sutinkama visą LDK laikotarpį. Tuo tarpu iš Vilniaus vyskupo pareigų į dar aukštesnę pareigybę buvo perkeltas tik Jurgis Radvila, 1591 m. gavęs Krokuvos vyskupo pareigas. Beje, neatsitiktinai būtent Jurgis Radvila dažnai

pažymimas kaip uolus Vilniaus vyskupijos reformatorius, Katalikų reformos nuostatų diegėjas, sekęs amžininko Milano arkivyskupo šv. Karolio Boromėjo pavyzdžiu.

Šalia vyskupo ordinaro paminėtina ir vyskupo sufragano pareigybė. Vilniaus sufraganija įsteigta 1512 m., tačiau vyskupai aktyvia veikla iki XVI a. pabaigos nepasižymėjo. Vėliau neretai būtent vyskupai pagalbininkai atlikdavo vyskupijos vizitacijas, vykdė kitokias vyskupo funkcijas.

Kapitula

Katedrų kapitulų fundacijos paprastai būdavo paskiriamos iš karto po katedrų pastatymo. Kapitulų pagrindinės funkcijos buvo kartu su vyskupu administruoti katedros bažnyčią, prižiūrėti vyskupiją po vyskupo mirties, rinkti naują vyskupą. Kitaip tariant, tai buvo vyskupą kontroliuojanti, o kartu ir pagalbinė institucija. Kartu kapitula turėjo prižiūrėti jai priklausančias žemes (iš kurių gaudavo išlaikymą), jose įsteigtas bažnyčias (turėjo patronato teisę), posesijas mieste. Išlaikymas atskirai būdavo skiriamas skirtingoms prelatūroms ir atskirai kanauninkams.

Vilniaus kapitula patvirtinta 1388 m. popiežiaus, 1390 m. gegužės 15 d. Jogaila jai paskyrė fundaciją. Iš pradžių buvo įsteigta 12-os pareigybių kapitula: 2 prelatūros (prepozitas ir dekanas) bei 10 kanauninkų. Greitai 1435 m. įsteigta arkidiakono prelatūra, o 1444 m. prelatų skaičius papildytas kustos tarnyba. 1523 m. funduotos dar dvi – scholasterija ir kantorija. Tuo metu kanauninkų skaičius papildytas iki 12. Nuo 1524 m. nusistovėjęs kapitulos dydis – 6 prelatai ir 12 kanauninkų – išsilaikė iki XVIII a. pabaigos.

Kapitula su vyskupu dalijosi vyskupijos tvarkymo pareigas. Iš tikrųjų būtent kapitula išrinkdavo vyskupą, o neretai siūlomas kandidatas vyskupijos ordinaro pareigoms užimti būdavo iš kapitulos narių. Kandidatas į vyskupus pateikdavo savotišką pažadų „paketą“, panašiai kaip kandidatai į karalius, „pacta conventa“, kuri priimdami kapitulos nariai patvirtindavo kandidatą. Tačiau padėdama vyskupui valdyti vyskupiją kapitula faktiškai atlikdavo pagalbinį vaidmenį. Kiekvienas naujas kapitulos narys turėjo ne tik išsipareigoti vykdyti kapitulos nario pareigas, bet ir prisiekti vyskupui. Dalis kapitulos narių būdavo teikiami valdovo, dalis vyskupų. Tiesa, reikia pripažinti, kad

kapitulos vaidmuo ypač išskildavo po vyskupo mirties arba jį perkėlus į kitą vyskupiją. Tuomet būtent iš kapitulos narių būdavo išrenkamas laikinas vyskupijos administratorius, kuris atlikdavo kai kurias ordinaro pareigas.

Kapitula paprastai turėjo savo „sesijas“, kurių metu privalėjo posėdžiauti. Nepaisant to, kaip liudija šaltiniai, iki XVI a. vidurio šios tradicijos menkai buvo laikomasi, bet su tuo pradėta kovoti. Įvairiose vyskupijose tuo metu imta taikyti praktika, kad kanauninkai gautų ne nuolatinę metinę fundaciją, bet išlaikymą reziduojant prie katedros.

Kaip ir kitų katedrų kapitulose, skirtingoms prelatūroms buvo numatytos atskiros pareigos. Pavyzdžiui, prelatas dekanas buvo pagrindinis katedros personalu (vikarais, mansionarijais, altaristomis) besirūpinantis asmuo. Tuo tarpu arkidiakonui priklausė organizuoti ir prižiūrėti vyskupijos vizitavimą.

Laikyti kelias kapitulos beneficijas buvo draudžiama, bet ankstyvuojų metu (iki XVI a. vidurio) to draudimo menkai paisyta. Ypač dažnai vienas asmuo turėdavo skirtingų vyskupijų kapitulų beneficijas. Pavyzdžiui, karaliaus sekretorius Jonas Andriejus de Valentinis (m. 1547) XVI a. maždaug 4-ajame dešimtmetyje buvo ne tik Vilniaus kanauninkas ir dekanas, bet ir Trakų ir Sandomyro prepozitas, Eišiškių ir Luokės klebonas, o gyvenimo pabaigoje netgi Krokuvos prepozitas ir Varšuvos arkidiakonas. Padėtis ėmė keistis apie XVI a. vidurį, o vėliau kaupti skirtingas beneficijas griežtai uždraudė Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimai. Štai dar 1555 m. užrašytoje Žygimanto Augusto fundacijoje Vilniaus kapitulai nurodyta, jog vienam asmeniui draudžiama laikyti kelias kapitulos beneficijas. To, matyt, buvo laikomasi – štai 1559 m. balandžio 7 d. Jonas Virbkovskis atsisakė kanauninko pareigų, kurių jis negalįs tinkamai atlikti kartu su naujai gauta dekanu prelatūra prie Vilniaus katedros.

Katedra

Kiekvienos vyskupijos steigimas sutapdavo ir su naujos katedros statybomis. Prie jos reziduodavo vyskupas ir kapitula. Katedra tapdavo administraciniu, o neretai ir religiniu vyskupijos centru.

1387 m. vasario 17 d. suteikdamas privilegiją Vilniaus vyskupijai Jogaila jau minėjo ir pilies teritorijoje esančią Šv. Stanislovo ir Vladislovo titulo bažnyčią. Archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad dar prieš Jogailos pastatytą Vilniaus katedrą jos vietoje stovėjusi kita, mažesnė bažnyčia⁷. Tikslėsių duomenų apie jos statybas stokojama, tačiau kai kurių tyrinėtojų nuomone, tai galėjusi būti dar karaliaus Mindaugo statyta (XIII a. viduryje) katedra arba su jo krikštijimo laikotarpiu susijus bažnyčia. Vėlesni šaltiniai mini, kad pirmoji šioje vietoje iškilusi bažnyčia galėjus būti pastatyta šalia pagoniškos šventyklos.

Jau pirmoji Vilniaus katedra buvo mūrinė, ji netrukus po 1419 m. gaisro buvo perstatyta naujai. Ši buvus gotikinė, trinavė, skliautuota. Katedroje didikai ir vyskupai gana greitai, jau XV a. I-ojoje pusėje, ėmėsi funduoti ir statyti palaidojimui skirtas koplyčias. Katedroje buvo palaidoti LDK didysis kunigaikštis Vytautas (1430) su žmona Ona, karalius Aleksandras (1506), Žygimanto Augusto žmonos Elzbieta Habsburgaitė (1545) ir Barbora Radvilaitė (1551). Beveik iš naujo katedra buvo perstatyta po 1530 m. gaisro. Apgriuvęs pastatas keletą metų laukė žymių italų meistrų Bernardus Zanobius de Gianotis ir Giovanni Cini, kol šie ėmėsi brangiai kainavusių statybų. Naujas pastatas baigtas 5-ojo dešimtmečio pradžioje. Nors nėra tiksliai žinoma, kaip jis atrodė, manoma, kad tai buvęs puošnus pastatas su dominuojančiomis renesansinėmis detalėmis, vėliau, XVII a. pradžioje, šiek tiek barokizuotas. Nuo XVI a. vidurio iki šių dienų išliko ir tuometinis katedros bendrasis planas, nors pati architektūra ir dekoras vėliau buvo pakeisti. Katedra dar kartą iš pagrindų buvo remontuota ir po 1655–1661 m. karo su Rusija.

Dabartinis klasicistinis katedros vaizdas – XVIII a. pabaigoje įgyvendinto garsaus architekto Lauryno Gucevičiaus projekto rezultatas. Ypač didingas kolonomis puoštas pagrindinis fasadas, kurio frontone pavaizduota horeljefinė Nojaus aukos scena. Bažnyčios vidaus struktūra perimta dar iš gotikinės bažnyčios modelio XVI a. viduryje – trinavė su šonuose prijungtomis koplyčiomis. Katedros rūsyje išlikusi seniausia Lietuvoje freska (manoma, sukurta XIV a. pabaigoje), vaizduojanti Nukryžiovimo sceną. Katedros navos išpuoštos perstatant šventovę XVIII a. pabaigoje. Joje išsiskiria klasicistinį portiką

⁷ Plačiau pagrindinė informacija ir literatūra pateikiama knygoje: Kitkauskas N., *Vilniaus katedra*, Vilnius, 1976.

primenantis didysis altorius. Prie šoninių navų šliejasi atskiros koplyčios, pradėtos prie katedros steigti dar XIV a. pabaigoje. Dauguma koplyčių statytos ir puoštos skirtingu metu, todėl jos atspindi istorinę katedros raidą ir įkūnija tuos meninius stilius, kuriuos išgyveno pati katedra. Prie dešinės navos esančioje Goštautų koplyčioje išlikę dviejų marmurinių antkapių plokštės. LDK kanclerio Alberto Goštauto antkapis (~ 1540) turi dar daug gotikinių bruožų, tuo tarpu kiek vėlesnis Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio antkapis (~ 1550) jau renesansinis. Verta pažymėti, kad abu antkapiai – seniausi išlikę LDK antkapinės skulptūros paminklai. Kitoje katedros pusėje išsiskiria XVII a. I-oje pusėje statyta Valavičių koplyčia, turinti nemažai architektūrinių renesanso bruožų. Tokios kvadratinio plano kupolu dengtos koplyčios paplito nusižiūrėjus į renesansinę valdovo Žygimanto Senojo XVI a. pradžioje statytą koplyčią prie Krokuvos katedros. Šioji koplyčia tapo prototipu ir gražiausiai koplyčiai prie Vilniaus katedros – Šv. Kazimiero koplyčiai.

Nuo 1387 m. iki XX a. vidurio katedra išliko veikianti. 1889 m. Vilniaus katedrai suteiktas bazilikos titulas, o nuo 1925 m., įsteigus Vilniaus arkivyskupiją, ji tapo arkikatedra. Sovietiniu laikotarpiu 1949–1988 m. katedra buvo uždaryta, čia ilgą laiką veikė Vilniaus paveikslų galerija.

Šv. Kazimiero koplyčia – neabejotina katedros puošmena ir ypatingas maldingumo centras, iki šiol traukiantis tiek turistus, tiek piligrimus. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero (valdė 1447–1492) antrasis sūnus Kazimieras (1458–1484 m.) pagarsėjo ir sugebėjimu valdyti, ir pamaldžiu gyvenimo būdu. Miręs jaunas jis buvo palaidotas Vilniaus katedroje, kur netrukus tikintieji ėmė patirti įvairias malones. Buvo pradėtas kanonizacijos procesas. XVI a. jis taip ir liko neužbaigtas, nors jo palaidojimo koplyčia įprastai jau tuomet vadinta šv. Kazimiero vardu. XVII a. pradžioje karalaitis oficialiai patvirtintas šventuoju, o Vilniuje tai iškilmingai paminėta 1604 m. Dabartinė koplyčia statyta 1623–1636 metais valdovų Zigmanto ir Vladislavo Vazų iniciatyva. Projektavimui ir statybos darbams vadovavo puikūs italų architektai Matteo Castello ir Constante Tencalla. 1636 m. į koplyčią iškilmingai buvo perkelti pamaldžiu gyvenimu pagarsėjusio karalaičio palaikai. Tuo metu koplyčia buvo sujungta su Valdovų rūmais, tokiu būdu ji tarsi tapo sudėtine ne tik katedros, bet ir rūmų dalimi. XVII a. pabaigoje

koplyčios kupolas ir altoriaus retabulas puošti ypač aukšto lygio stiuko lipdyba (skulptorius Giovanni Pietro Perti). Tuo pačiu metu sukurtos dvi didžiulės freskos (tapytojas Michelangelo Palloni) vaizduoja istorines scenas: 1604 m. įvykusį šv. Kazimiero karsto atidengimą (tuomet šventojo kūnas buvo rastas nemaž neapgedęs ir net skleidžiantis malonų kvapą) ir vilnietės mergaitės Uršulės stebuklingą prisikėlimą iš mirusiųjų prie šventojo relikvijų, įvykusį netrukus po karalaičio mirties. Teigiama, jog koplyčia suvaidino ypač svarbų vaidmenį XVIII a. perstatymų metu – būtent prie jos architektas L. Gucevičius priderino ir visą katedros pastato architektūrą. Koplyčios didžiajame altoriuje įtaisytas malonėmis garsus *Šv. Kazimiero* paveikslas, dar vadinamas trirankio Kazimiero atvaizdu (manoma, vienas seniausių karalaičio atvaizdų, sukurtas XVI a. pradžioje).

Parapinis tinklas vyskupijoje

Pagrindinė studija, aptarianti parapinio tinklo plėtrą Vilniaus vyskupijoje, yra Jerzy Ochmański monografija⁸. Kai kurios parapijos plačiau tyrinėtos atskirai, taip pat domėtasi parapijų fundacinių dokumentų patikimumu, bažnyčių geradarių karitatyvine veikla ir panašiai⁹.

Isteigiant Vilniaus katedrą, kartu, manoma, buvo funduotos dar 7 bažnyčios vyskupijoje. Nors vėlesnių parapijų steigimai nėra tiksliai žinomi, tačiau manoma, kad iš Jogailos rankų krašto krikščioninimo pareigas perėmė pirmasis vyskupas Andrius, kuris pats važinėjo po kraštą, krikštijo gyventojus ir steigė bažnyčias¹⁰. Iki Vytauto valdymo pabaigos Vilniaus vyskupijoje priskaičiuojamos 27 įsteigtos bažnyčios, daugiausiai fundacijas užrašant valdovams. Netrukus į bažnyčių steigimą įsijungus dvasininkams ir privatiems asmenims, parapinis tinklas vyskupijoje sparčiai augo – apie 1500 m. jau buvo

⁸ Ochmański J. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*. Poznań, 1972.

⁹ Ankstesnė istoriografija apibendrinta straipsniuose: Gimbutas J. „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *LKMA Metraštis*, t. 5, Roma 1970, p. 215–259; Krahel T. „Historiografia (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku“, *Studia z historii Kościoła w Polsce*. T. V, Warszawa 1979, p. 5–171.

¹⁰ 1389 m. Jogaila nurodė savo vietininkams paklusti vyskupui ir išduoti paskirtą dešimtinę. Vytautas savo ruožtu po 1392 m. nurodė savo vietininkams nesipriešinti vyskupui, vykstančiam krikštinti ne tik pagonių, bet ir savo noru katalikų krikštą norinčių priimti rusėnų [*Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilmensis*. Vol. 1 (1387–1507). Wyd. ks. Fijałek J. ir Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 15–16, 23].

130 bažnyčių, o XVI a. viduryje jau 259 bažnyčios. Vertinant bendrą tankumą tenka pažymėti, kad bažnyčios krašte dar buvo labai toli viena nuo kitos nutolusios, vidutiniškai parapijai XVI a. viduryje tekdavo 870 kv. km.¹¹ Tačiau reikia prisiminti, kad didžioji dalis katalikų bažnyčių buvo statomos vakarinėje pusėje, kuri apėmė ne daugiau nei pusę visos vyskupijos teritorijos. Rytinė šio tankiau parapijomis aprūpinto krašto riba ėjo per Dalginovo (Dołhynów), Ainos (Haina), Minsko, Slucko bažnyčias. Todėl realiai parapinis tankumas vakarinėje pusėje buvo gerokai didesnis nei vidutinis visoje vyskupijoje.

Lenkijoje XVI a. vidutiniškai vienos parapijos apimamas plotas buvo 60–77 kv. km.: tankiausiose vyskupijose iki 22 kv. km, rečiausiose – 141 kv. km.¹² Ir svarbiausi žingsniai steigiant parapijas čia buvo atlikti dar tuomet, kai Lietuva tik derėjosi dėl krikšto priėmimo. Štai Krokuvos vyskupijoje vidutiniškai viena parapija 1529 m. apėmė apie 63,5 kv. km plotą, tačiau dar 1373–1374 m. tinklo tankumas buvęs jau gana įspūdingas – mažiau nei 80 kv. km.¹³ Didelis Vilniaus vyskupijos parapinio tinklo tankumo skirtumas palyginus su kitomis vyskupijomis išliko ir vėliau. LDK parapinio tinklo retumą, ko gero, dera pažymėti kaip specifinį požymį ne tik Lenkijos-Lietuvos valstybės, bet ir visos Europos kontekste. Ir tai lėmė didžiulė vyskupijos teritorija. Pavyzdžiui, vienas didžiausių Vilniaus vyskupijoje XVII–XVIII a. Bobruisko dekanatas (virš 58000 kv. km) savo dydžiu lenkė vieną didžiausių Lenkijoje Krokuvos vyskupiją (apie 54000 kv. km)¹⁴. Didelis vidutinis parapijos plotas beveik neturėjo įtakos miestiečiams, tačiau, be jokios abejonės, kėlė problemas atokiau nuo miestelių ir bažnytkaimių gyvenantiems. Parapijiečiams būdavo keblu įveikti didelį atstumą iki bažnyčių, o aptarnaujantys dvasininkai vargdavo vykdami pas gyventojus kalėdoti, suteikti sakramentų.

Svarbiu Vilniaus vyskupijos plėtros laikotarpiu tapo XVI a. pabaiga – XVII a. I-oji pusė. Būtent tada tiek dėl Katalikų reformos įtakos, tiek dėl išaugusio barokinio didikų

¹¹ Olczak K. S. „Fundacje kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej do końca XVII stulecia“, *Chrzest Litwy*. Lublin, 1990, p. 101. Kumor B. „Organizacja diecezji litewskich do końca XV wieku“, *Chrzest Litwy*. Lublin, 1990, p. 85.

¹² Bylina St. *Chrzest Litwy*. Warszawa, 2002, p. 22.

¹³ Spórna M. „Sieć parafialna diecezji krakowskiej na przełomie XV i XVI w. na tle jej rozwoju od początków XIV w.“, *Teki Krakowskie*, t. XII, 2000, p. 135–143.

¹⁴ Olczak S. K. „Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w.“, *Studia teologiczne*, t. 5–6 (1987–88), Białystok-Drohiczyn-Łomża, p. 114.

pamaldumo susiformavo gana tolygus parapinis tinklas. Jau XVI a. viduryje Vilniaus vyskupijoje buvo per pustrėčio šimto katalikų bažnyčių, o XVII a. viduryje jau daugiau kaip pusketvirto šimto parapijų¹⁵. Tuo metu parapinis tinklas jau buvo suskirstytas į 26 dekanatus. Bažnyčių skaičius augo ir vėliau, tiesa, ne taip sparčiai. XVIII a. viduryje ir II-ojoje pusėje nurodomas maždaug 400–450 parapijų skaičius, neskaitant filijinių bažnyčių ir atskirų koplyčių¹⁶. Išskirtina tai, kad LDK vyskupijos XVI a. pradžios – XVIII a. vidurio laikotarpiu bažnyčiomis gausėjo sparčiausiai iš visų Lenkijos-Lietuvos vyskupijų. Nuo 1500 m. iki 1772 m. parapijų skaičius Vilniaus vyskupijoje išaugo dviem trečdaliais, Lucko vyskupijoje dvigubai, o Žemaičių vyskupijoje net keturis kartus¹⁷.

XVIII a. pabaigoje, prasidėjus valstybės padalijimams ir panaikinus valstybę, stipriai nukentėjo ir Vilniaus vyskupija. Jau 1772 m. LDK neteko Minsko, Mstislavlio, Vitebsko ir Polocko vaivadijose buvusių bažnyčių. Netrukus po valstybės panaikinimo 1795 m. nuo vyskupijos buvo atskirtos Alytaus, Simno, Knišino ir Augustavo dekanatų bažnyčios, kurios pateko į naujai įsteigtą Vygrių vyskupiją. Rytinėse žemėse buvusios parapijos prijungtos prie Minsko vyskupijos, kuri, tiesa, vėliau vėl prijungta prie Vilniaus vyskupijos. XIX a. viduryje Žemaičių vyskupijai perduoti aštuoni vakariniai Vilniaus vyskupijos dekanatai.

Vienuolynai

Sparčiai plečiantis parapiniam tinklui, nauji vienuolynai Vilniaus vyskupijoje steigėsi gana lėtai. Didesnis jų skaičius išaugo tik XVII a.

Pirmosios Jogailos ir Vytauto vienuolijų fundacijos sutapo su būdingomis XIV a. Lenkijos vienuolynų steigimo tendencijomis. Jogaila Medininkuose ir Bistryčioje, o Vytautas Lietuvos Brastuje fundavo Šv. Augustino reguliariusius kanauninkus. Iki 1403 m. Vytautas Senuosiuose Trakuose įsteigė benediktinų vienuolyną. Pirmą moterų

¹⁵ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*. Vol. 1, redegit Rabikauskas P., Romae, 1971, p. 91. Pranešime Šv. Sostui vyskupas Jurgis Tiškevičius nurodė tuo metu vyskupijoje esantį 354 parapijų skaičių, neskaitant filijinių bažnyčių ir koplyčių.

¹⁶ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*. Vol. 1, redegit Rabikauskas P., Romae, 1971, p. 160. 1746 m. nurodomas vyskupijoje esančių 403 parapijų bažnyčių skaičius, o 1767 m. – 444.

¹⁷ Litak S. *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*. Lublin, 2002, p. 41.

(benediktinių) vienuolyną 1415 m. vasario 13 d.¹⁸ pop. Jonas XXIII leido pastatyti Vytauto žmonai Onai, kurio, regis, ji taip ir nespėjo įsteigti.

Abu kontempliatyvūs ordinai (reguliariųjų kanauninkų ir benediktinų) iki XV a. gausiai remti ir Lenkijoje. Visgi naujai pakrikštytam Vilniaus vyskupijos kraštui reikalingiausios buvo misijomis pasižyminčių elgetaujančių vienuolijų fundacijos.

Vilniuje jau XIV a. veikė pranciškonų vienuolynas. Vytauto iniciatyva trys pranciškonų vienuolynai įsteigti Ašmenoje, Kaune ir Drogičine. Tačiau vėliau pranciškonų konventualų vienuolija naujų fundacijų sulaukė tik XVII a. pradžioje, o kur kas populiariesni Vilniaus vyskupijoje tapo jų atskilę broliukai – pranciškonai observantai, Lenkijoje ir LDK vadinti bernardinais. Būtent su bernardinais siejamos pirmosios krašto misijos, prie jų bažnyčių buvo organizuojamos krikščioniškos bendruomenės – brolijos. Bernardinai visų pirma įsikūrė Vilniuje (1469 m. įsteigti vyrų, 1494 m. moterų vienuolynai), vėliau ir kituose pagrindiniuose miestuose. Bernardinai 1530 m. netgi įsteigė atskirą LDK provinciją, kuri, tiesa, gyvavo neilgai (iki 1570 m.). Gerokai vėlavo LDK ir dominikonų vienuolynai – anksčiausias minimas XV a. pradžioje Lucke, 1474 m. Kijeve, o Vilniuje pirmas vienuolynas įsteigtas tik XVI a. pradžioje. Tuo tarpu Lenkijoje vien XV a. buvo funduota 10 dominikonų vienuolynų. Bendrai vertinant galima teigti, kad vienuolynų steigimas iki XVI a. pabaigos buvo labai menkas. Pavyzdžiui, Lenkijoje XIV–XV a. besisteigianti nauja paulinų vienuolija (įsteigta 12 vienuolynų) LDK fundacijų iš viso nesulaukė.

Vienuolynų skaičius vyskupijoje ėmė augti XVII a. pradžioje. Tuo metu buvo nemažai funduota naujų parapinių bažnyčių, o taip pat ir vienuolynų. Kai kurie jų buvo steigiami jau prie egzistuojančių parapijų, kiti – atskirai. XVII a. viduryje vyskupas Jurgis Tiškevičius jau minėjo, kad vyskupijoje yra 14 vienuolijų, kurios turi 93 vienuolynus¹⁹. Tuo metu daugiausiai buvo dominikonų vienuolynų (19), nedaug atsiliko pranciškonai (14) ir bernardinai (12). Šios vienuolijos išliko populiariausios iki XVIII a. pabaigos. XVIII a. naujai įsteigtos arba sėkmingai reformuotos greitai išpopuliarėjo Šv.

¹⁸ *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilnensis*. Vol. 1 (1387–1507). Wyd. ks. Fijałek J. ir Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 59.

¹⁹ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*. Vol. 1, redigit Rabikauskas P., Romae, 1971, p. 91. Vienuolijų padėtį ir statistiką Lenkijoje ir Lietuvoje šiuo laikotarpiu plačiau nagrinėja Kłoczowski J. Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku, *Kościół w Polsce*, t. II, Kraków, 1970, p. 485–730.

Roko, misionierių ir Šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolijos, kurios sulaukė taip pat nemažai naujų vienuolynų steigimų.

Pagal archyvinis duomenis, prieš 1772 m. I-ąją valstybės padalijimą, kurio metu LDK neteko nemažai rytinių žemių, Vilniaus vyskupijoje jau buvo 18 vienuolijų, kurios turėjo 228 vienuolynus. Kiekybine prasme tai buvo didžiausias skaičius vienoje vyskupijoje esančių vienuolynų visoje Lenkijos-Lietuvos valstybėje (daugiau nei penktadalis visų vienuolynų skaičiaus), nors dėl didžiulės teritorijos pagal vidutinį vienuolynų tankumą teuzėmė 14-ą vietą²⁰. Daugiausiai vienuolynų buvo įsteigta Vilniuje – 22, kituose miestuose mažiau – Gardine, Minske, Oršoje po 6, Kaune, Nesvyžiuje ir Vitebske po 5.

Pagrindinius naikinimo smūgius vienuolynai patyrė XIX a. Jau panaikinus valstybę 1795 m. daugumos vienuolynų fundacijos buvo apkarpytos, jų veikla varžoma. Po 1831 m. sukilimo per visą vyskupiją nuvilnijo vienuolynų uždarymo banga, daugiausiai panaikinta rytinėje valstybės pusėje veikusių vienuolynų. Po 1864 m. sukilimo buvo uždaryti praktiškai visi dar veikiantys vienuolynai, kai kurie vienuoliai ištremiti, likę pasmerkti išmirimui.

Bažnyčių pastatai ir liturginis inventoriūs

Aptariant bažnyčių steigimą ar pastatų išlaikymui skirtas lėšas galima klausti – tai kaip visgi atrodė LDK bažnyčios? Beveik nieko nežinoma apie šio laikotarpio medines bažnyčias – anksčiausi išlikę medinių bažnyčių fragmentai įtraukti į vėlesnes bažnyčias tik XVII–XVIII a. Taip pat ankstyviausi labai pavieniai bažnyčių aprašymai mus pasiekia tik iš XVI a. II-osios pusės. Dauguma medinių bažnyčių pastatų buvo nedideli, stačiakampio plano, dengti malksnomis, neretai prastai prižiūrimi²¹. Daugiau žinoma apie ankstyvąją mūrinę bažnyčių architektūrą²². Pirmosios mūrinės bažnyčios Vilniuje

²⁰ Mandziuk J. Zakony w (archi)diecezji wileńskiej, *Studia teologiczne*, t. 5-6 (1987-88), Białystok, Drohiczyn, Łomża, p. 174–175.

²¹ Apie medinę bažnyčių architektūrą: Jankevičienė A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius, 1998, p. 15 etc.

²² Jankevičienė A. Lietuvos gotikos stiliaus bendrieji bruožai ir savitumai, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T.VI, Nr. 2, p. 4–35; Janonienė R. „Mūro statyba“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 413–426; Jankevičienė A.

pastatytos dar prieš krikštą – XIV a. (Šv. Mikalojaus ir pranciškonų Švč. M. Marijos bažnyčios Vilniuje), tiesa, po perstatymų vėliau pakeitusios išvaizdą. Tarp ankstyvųjų mūrinių bažnyčių galima rasti ir visai nedidelių vienanavių (kaip antai Iškoldės bažnyčia, statyta apie XV a. vidurį, Šv. Gertrūdos bažnyčia Kaune, statyta XV a. pabaigoje, Gnezno bažnyčia, statyta XVI a. pirmoje pusėje), ir didesnių halinių trinavių bažnyčių (Šv. Jurgio bažnyčia Kėdainiuose, Šv. Jono bažnyčia Vilniuje, Vilniaus Bernardinų bažnyčia, visos statytos XV – XVI a. pradžioje). Dekoruojuant bažnyčias fasadas dažnai puoštas profiliuotomis plytomis, patalpos skliaustos krištoliniais, žvaigždiniais ir tinkliniais skliautais.

Perduodamas 1551 m. Vilniaus pilies teritorijoje stovinčios Šv. Onos ir Barboros bažnyčios patronato teisę valdovui, vyskupas Paulius Alšėniškis paminėjo, jog perduoda teisę su „visais pastatais, vargonais, paveikslais ir kitais bažnyčių puošiančiais daiktai“²³. Iš tikrųjų dažniausiai fundatorius pats pasirūpindavo bažnyčios įrengimu, liturginių rūbų ir indų dovanojimu. Išlikę liturginiai indai kartais itin meniški, jų atlikimui naudotos ne tik brangios medžiagos, bet ir samdyti aukšto lygio meistrai²⁴. Tai liudija geradarių pamaldumą ir bažnytinio meno mecenatystę LDK jau XVI a.

Iki Tridento bažnytinio susirinkimo bažnyčių interjerai gerokai skyrėsi nuo vėlesnių bažnyčių. Paprastai Viduramžiais įsteigtose bažnyčiose tebūdavo vienas pagrindinis altorius. Jei būdavo įrengiamas kitas altorius, tai dažniausiai tik tada, kai jis turėjo atskirą fundaciją (altarijos). Iki Tridento susirinkimo bažnyčiose nebūdavo klausyklių, retai statytos sakyklos. Tarkvinijaus Pekulo, apaštališkojo nuncijaus Jono Andriejaus Kaligario paskirto vizitatoriaus, apsilankymas Žemaitijoje 1579 m. parodė, kad dažnai bažnyčios pastatas buvo prastai prižiūrimas. Visgi gana gausus altarijų steigimas netgi kai kuriose provincinėse bažnyčiose XVI a. pradžioje gali būti ženklas, jog tuo metu vyko poslinkiai ir prižiūrint bažnyčios pastatą ir jos turtą. Būtent nuo XVI a. pradžios LDK sutinkamos

„Gotikinių bažnyčių kompozicija. Bendrieji ir saviti bruožai“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*. Vilnius, 2002, p. 13–32.

²³ *Opisanie dokumentov i bumag, chraniaščichsia v moskovskom archive*. Kn. 21, Moskva, 1915, p. 362.

²⁴ Vitkauskienė B. R. Metale szlachetne, *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, Kraków, 2006, p. 344-355; Laucevičius E., Vitkauskienė B. R. *Lietuvos auksakalystė XV - XIX a.* Vilnius, 2001; Dolinskas V. Gotikos epochos Vilniaus katedros lobynas, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*. Vilnius, 2002, p. 224-241; Vitkauskienė B. R. *Złotnictwo wileńskie, ludzie i dzieła. XV-XVIII wiek*. Warszawa, 2007.

fundacijos, kuriose įrašomos ne tik išlaikymui skiriamos žemės, bet ir dovanojamas liturginis inventorius.

XVII a. I-ojoje pusėje ėmė keistis bažnyčių įranga – jos tampa turtingesnės, puošnesnės. Jei XVII a. pradžioje bažnyčiose dar tebebuvo po vieną-du altorius, tai XVII a. II-ojoje pusėje dažniausiai jau po tris-penkis. Didžiausios čia buvo didžiųjų miestų parapijės ir vienuolijų bažnyčios, kuriose kartais altorių skaičius siekė dešimt ir daugiau.

Baroke vis labiau ima reikštis ne tik pamaldumo, bet ir estetinio reprezentatyvumo motyvas. Tai atsispindi bažnyčių puošyboje, liturginių indų ir drabužių dovanojimuose. Viena gražiausių ir prabangiausių tokių meno įgyvendinimo programų – XVII a. II-osios pusės Pažaislio kamaldulių bažnyčia netoli Kauno. Kaip atrodė geradarių vizijos, vaizdingai iliustruoja citata iš Vandžiogalos bažnyčios fundatoriaus Karolio Rostovskio testamentu (1655): „Mano nuodėmingas kūnas testamente aprašytomis apeigomis turi būti palaidotas šalia mano mieliausios žmonos, šalia mano širdingiausios ir mieliausios pirmosios žmonos ir sūnaus, iš kur, Išganytojo pažadintas, pakilsiu Paskutiniam Teismui, o tą bažnyčią pastačiau Dievo malonėje, didįjį altorių nurodžiau įrengti puoštą tapyba ir drožybine lipdyba“²⁵. Šiuo atveju fundatorius nurodė ne tik savo pageidavimus, bet ir pažymėjo, kad jo paties lėšomis statyta bažnyčia jo noru ir meniniu skoniu papuošta. Kartais būdavo pasirūpinama ir kitokiais savo atminimo po mirties būdais – Konstancijos Korsakienės testamente (1696) užrašyti 2000 auksinai Glubokoje basųjų karmelitų bažnyčios amžinajai lempei²⁶ turėjo potekstę, jog visą parą prabangiame žibinte deganti ugnelė primins ir mirusią geradarę. Dar vieną pavyzdį, visiškai netipišką, bet iliustruojantį savęs atminimo ir pamaldumo sintezę, pateikia testamente (1651) Vilniaus miestietė stačiatikė Akvilina Dorosevičienė, prašydama: „Švč. M. Marijos ant medžio tapytą ir sidabru aptaisytą paveikslą, kurį per savo gyvenimą labai mėgau, prašau savo vaikų, kad tinkamai jį rėmus įstatytų ir prideramoje vietoje vietoj antkapio pastatytų“²⁷. Šie pavyzdžiai liudija, kad net ir skirtingų sluoksnių geradariams meninis jų palaidojimo vietos apipavidalinimas tikrai buvo gana svarbus.

²⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Ms. 11649, p. 966-971.

²⁶ Hedemann O. *Testamenty braslawsko-dziśnieńskie XVII-XVIII wieku jako źródło historyczne*. Wilno, 1935, p. 20.

²⁷ Litewski państwowy archiwum historyczny w Wilnie, SA-5333, l. 254r.

Fundacijos

Bažnyčių steigimas būdavo vykdomas trijų tipų valdose – valdovo, privačiose arba bažnytinėse žemėse. Juose šiek tiek skyrėsi fundacijų užrašymas, patronato teisė ir rūpinimasis pastatais. Paprastai, būtent vyskupijų steigimo pradžioje daugiausiai bažnyčių funduodavo valdovas, o vėliau į parapijų steigimą įsijungdavo ir didikai. Štai Vilniaus vyskupijoje iki 1430 m. net 89% fundacijų priklausė valdovams, tačiau apie 1500 m. valdovų funduotos bažnyčios Vilniaus vyskupijoje tesudarė 45% (52% buvo bajorų funduotos, dar 3 proc. – dvasininkų). Dažniausiai bažnyčių fundatoriai ir jų įpėdiniai paveldėdavo ir patronato teisę, užtikrinančią dvasininko teikimą į parapiją. Iš tikrųjų valdovui buvo gana sunku rūpintis tinkamo dvasininko skyrimu, todėl palaipsniui valdovai atsisakydavo patronato teisių kai kurioms bažnyčioms²⁸.

Valdovo fundacijose paprastai būdavo užrašoma žemė, iš kurios gaunamos pajamos atitekdavo parapijos dvasininkų pragyvenimui ir pastatų išlaikymui. Problemų čia iškildavo mažiau nei privačiose fundacijose. Mat dar ir XVII a. sutinkami atvejai, kai bažnyčią savo žemėse pastatęs privatus fundatorius (didikas ar bajoras) nesiskubino užrašyti žemės dvasininko išlaikymui²⁹. Tuo metu tai buvo dar senos tradicijos reliktas. Ypač ankstyvuojų laikotarpiu bažnyčios fundacija nebuvo toks privalomas ir su bažnyčios pastato pastatymu sutampantis faktas. Savo paties pastatyta bažnyčia nuolatinį išlaikymą fundatorius dažnai stengdavosi parūpinti tik gyvenimo pabaigoje. Jei to padaryti bažnyčios steigėjas nespėdavo, nurodymus pasirūpinti stovinčia, tačiau neretai nuolatinio išlaikymo taip ir neturinčia bažnyčia gaudavo paveldėtojai. Apskritai fundacijose tuo metu gana dažnai minima, jog ji skiriama jau mirusio žmogaus intencija, jam sumanius, o paveldėtojams tik vykdant mirusio norus. Pavyzdžiui, 1483 m. našlė

²⁸ 1501 m. Aleksandras atsisakė Vilniaus vyskupijos 28-iose parapijose patronato teisės ir perleido ją Vilniaus vyskupui Albertui Taborui iki šio gyvenimo pabaigos [*Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilmensis*. Vol. 1 (1387-1507). Wyd. ks. Fijałek J. ir Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 507]. 1509 m. Žygimantas Senasis, pavyzdžiui, atsisakė Vilniaus vyskupo naudai po vieną teikimo teisę į penkias valdovo patronatui priklausančias bažnyčias – Ramygalos, Maišioagalos, Daugų, Lydos ir Eišiškių [Błaszczyk G. Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza, *Litvano-slavica posnaniensia. Studia historica*. T. IX, Poznań, 2003, dok. 21].

²⁹ Paknys M. *Mecenatystės reiškinyvis XVII a. LDK Bažnytinės architektūros užsakymai*. Vilnius, 2003, p. 42–44. Plačiau apie fundacijų teisinę pusę žr.: Meysztowicz W. *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego*. Wilno, 1935.

Sofija užrašė Vilniaus pranciškonams nuolatinės pajamas, nes taip nurodęs jos jau miręs vyras³⁰. Kartais tokios fundacijos ir nebūdavo užrašomos, bet galiodavo dvasininkui suteikiamo išlaikymo garantiją atstojantis raštas. Pavyzdžiui, 1504 m. broliai Valentinas ir Baltramiejus Jurgevičiai patikino Betygalos altaristą, jog jam teiks tokį patį išlaikymą, kaip darė ir jų tėvai³¹. Trakų vaivados našlė Sofija testamente 1518 m. paskyrė trečią dalį turto sūnui Petruui Stanislovaičiui Kiškai, tačiau su sąlyga, kad šis išlaikytų mansionariją prie Vijos bažnyčios ir koplyčią Vilniaus katedroje³². Abiem šiais atvejais bažnytinė fundacija iki tol nebuvo oficialiai patvirtinta, tačiau Bažnyčios geradarė teikdavo išlaikymą dvasininkams ir nenorėjo, kad ši paprotinė tradicija nutrūktų jai mirus. Tačiau ne visuomet pomirtinių įpareigojimų buvo paisoma. Darovo paveldėtoja Martyno Petkevičiaus žmona Elena testamentu įpareigojo vyrą įsteigti altariją Darovo bažnyčioje iš jos pačios vyrui paliekamų žemių. Galima spėti, kad kažkokią auką vyras po žmonos mirties bažnyčiai užrašė, tačiau apie altarijos skyrimą nieko nežinome³³. Visa problema slypėjo tame, kad po geradarijo mirties fundacija kitų šeimos narių galėjo būti nutraukta. Ypač daug sumaištis įnešė Reformacija, kurios metu neretai tikėjimą pakeitę veikiančių bažnyčių patronai, traktuodami fundacijas kaip savo ar savo protėvių nuosavybę, perduodavo bažnyčiai ir jos pajamas kitos konfesijos dvasininkams.

Svarbus fundacijos aspektas buvo savo kūno palaidojimo vietos parinkimas. Neretai bajorai testamentuose pageidavo, kad jų kūnas būtų palaidotas parapinėje bažnyčioje, tačiau retas kuris galėjo tikėtis, kad bus palaidotas vienuolyno bažnyčioje ar prie savo įsteigto altoriaus. Užrašant fundaciją dažnai būdavo nurodoma, kad fundatorius su šeimos nariais nori būti palaidoti savo įsteigtos koplyčios rūsyje ar po savo pastatytu altoriumi. Vieta, kur atguls žmogaus kūnas, dažnai būdavo tapatinama su vieta, iš kur pakils mirusysis Paskutiniam Teismui. Tokios koplyčios pradamos statyti jau tuoj po krikšto priėmimo XIV a. pabaigoje, o pačios reprezentatyviausios buvo koplyčios-

³⁰ *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilmensis*. Vol. 1 (1387–1507). Wyd. ks. Fijałek J. i Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 329.

³¹ *Codex Medicensis seu Samogitiae diocesis*. Vol. I: 1416–1609. Collegit P. Jatulis. Romae, 1984, p. 155. Būtent toks išlaikymo principas egzistavo ir neužrašius nuolatinės fundacijos – žemių savininko teikiamas pakankamas išlaikymas dvasininkams.

³² *Pergamentų katalogas*. Sudarė Jasas R. Vilnius, 1980, dok. 224.

³³ Biblioteka Akademii nauk w Wilnie, f. 43, b. 204, dok. 171; Błaszczuk G. Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza, *Litvano-slavica posnaniensia. Studia historica*. T. IX, Poznań, 2003, dok. 144.

mauzoliejai prie Vilniaus katedros. Čia sau koplyčią ar altorių fundavo ne tik pirmas Vilniaus vyskupas Andrius, bet ir Vytautas, žymiausios giminės – Manvydai, Goštautai, Kęsgailos. Viena ankstyviausių atskiros giminės bažnyčia-mauzoliejumi buvo Supraslio cerkvė, jau XVI a. tapusi Chodkevičių giminės kapaviete. Nuo XVII a. pradžios atskiros bažnyčios (dažniausiai vienuolijų, bet kartais ir parapiinės) imamos statyti jau su ta intencija, jog jos bus naudojamos kaip giminės nekropolis. Šiuo atveju ypač efektyvios buvo kontempliatyvių vienuolynų fundacijos – tikėta, jog uždaro gyvenimo būdo besilaikantys vienuoliai labiausiai maldomis gali prisidėti prie sielos išganymo.

Gyventojų pamaldumą liudija fundacijos ir jose minimi motyvai. Fundacijose užprašomos mišios po mirties už patį fundatorių, jo šeimos narius, neretai ir tėvus. Tai rodo, jog fundacijos tikslas visų pirma buvo maldos už gyvuosius ir ypač mirusius. Tokie prašymai melstis už sielų išganymą sutinkami jau ankstyviausiose žinomose fundacijose. Štai Ona Milochna Račkaitė stačiatikių cerkvės fundacijoje 1433 m. prašė melstis už jos, jos motinos ir senelių išganymą³⁴, Petras Račkus Stračevičius 1437 m. Polockos bažnyčios fundacijoje nurodė melstis už jo ir jo tėvų sielų išganymą³⁵. Netgi smulkesnių fundatorių vardai būdavo įrašomi į vienuolijos atminų knygas, pagal jas laikomos mišios už juos dar gyviems esant ir po jų mirties. Tokios atminų knygos LDK žinomos nuo XV a.³⁶

Fundatoriams buvo ypač aktualu, kad užrašytų turtų neperimtų kitatikiai. Tokių atvejų, kai pakeitę religiją bažnyčios koliautoriai perduodavo bažnyčios turtą kitos konfesijos dvasininkams, sutinkama ne taip jau retai, ypač XVI a. II-osios – XVII a. I-osios pusės laikotarpiu. Tai žinodamas dideles fundacijas Berezvečiaus bazilijonams užrašęs Juozapas Korsakas savo testamente (1643) griežtai teigė, kad jei taip atsitiktų, jog unitai būtų atplėšti nuo Katalikų Bažnyčios, visos jo Berezvečiaus bazilijonams užrašytos

³⁴ Petrauskas R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis, struktūra, valdžia*. Vilnius, 2003, p. 137.

³⁵ *Codex diplomaticus Ecclesiae Cathedralis necnon Dioecesis Vilnensis*. Vol. 1 (1387–1507). Wyd. Ks. Fijałek J. i Semkowicz W. Kraków, 1932, dok. 152.

³⁶ Rowell S. C. „Winning the living by remembering the dead? Franciscan tactics and social change in fifteenth century Vilnius“, *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 87–119; Petrauskas R. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis, struktūra, valdžia*. Vilnius, 2003, p. 138–139.

fundacijos turi pereiti jėzuitams, kurie įpareigojami Berezvečiuje tokiu atveju pasistatyti bažnyčią ir kolegiją³⁷.

Šventieji ir jų kultai

LDK šventųjų kultai istoriografijoje kol kas aptarti gana fragmentiškai³⁸. Plačiau tyrinėti tik Švč. M. Marijos ir šv. Kazimiero kultai, tačiau ir čia dar lieka nemažai nenagrinėtų klausimų. Kitų šventųjų gerbimas buvo tirtas tik labai fragmentiškai.

Vėlyvaisiais Viduramžiais ypač išplito Švč. M. Marijos garbinimas. Tyrinėtojai paprastai šį reiškinį sieja su Rytų krikščionybės įtaka, kur Dievo Motinos kultas buvo dar stipresnis. Iš tikrųjų Švč. M. Marija atliko savotišką ištikimiausios užtarėjos vaidmenį. Galbūt būtent tai, kad Lietuva prisijungė prie krikščioniškojo pasaulio tik vėlyvaisiais viduramžiais, ir lėmė, kad čia ypač prigijo pasitikėjimas Dievo Motina. Pastebėtina ir tai, kad dar pagoniška Lietuva ilgą laiką galėjo stebėti Švč. M. Marijos atvaizdus stačiatikių ikonose. Kaip tik tarp stačiatikių pagarba Dievo Motinai buvo ypač iškilusi lyginant su kitais šventaisiais. Galima prisiminti, kad ir ankstyviausi LDK sutinkami Marijos atvaizdai turi labai daug bizantinės tapybos bruožų, o tai irgi lėmė Rytų įtaka.

Taigi, Marijos kultą liudija ir išlikę seniausi Dievo Motinos atvaizdai. Manoma, Švč. M. Marijos paveikslus kaip dovanas gaudavo Vytautas, bažnyčiose yra išlikę XV–XVI a. datuojami paveikslai³⁹. Paplitusios buvo ir Marijos drožybinės skulptūros, tiesa, ankstyviausios dažnai buvo atvežtinės, sukurtos ne LDK.

Nuo XVII a. pradžios LDK ėmė gausėti krašte malonėmis garsėjančių paveikslų, tarp kurių didžioji dalis buvo būtent Dievo Motinos. XVII a. viduryje jėzuitas Albertas Vijųkas – Kojelavičius nurodė jau 11 tokių Švč. M. Marijos paveikslų. XVIII a. Vilniaus vyskupijoje nemažai piligrimų lankomų paveikslų buvo vainikuoti popiežių atsiųstomis karūnomis. Pirmasis toks paveikslas Lenkijoje vainikuotas Čenstachavoje 1717 m., o jau

³⁷ Hedemann O. *Testamenty brasławsko-dziśnieńskie XVII-XVIII wieku jako źródło historyczne*. Wilno, 1935, p. 14.

³⁸ XV–XVII a. pradžios kultai aptariami straipsnių rinkinyje: *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.* Sudarė Paknys M., Vilnius, 2005.

³⁹ Baniulytė A. „The Cult of the Virgin Mary and its Images in Lithuania from the Middle Ages until the Seventeenth Century“, *Paveikslas ir knyga. LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*. Vilnius, 2002, p. 157–193.

kitais metais buvo vainikuotas Trakų bažnyčioje esantis, kaip manoma, Bizantijos imperatoriaus Emanuelio II Vytautui dovanotas paveikslas.

Šalia Dievo Motinos didelio populiarumo susilaukė ir Kristaus Kančios temos. XVII a. bažnyčių vizitacijos liudija, kad dažnai bažnyčiose buvo ne tik Švč. M. Marijos, bet ir Nukryžiuotojo altorius, kartais net ne vienas. Iki šių dienų sutinkama tradicija Žemaitijos bažnyčiose virš sijos, skiriančios navą nuo presbiterijos, įrengti skulptūrinę Nukryžiavimo grupę.

Su kristologine tematika tiesiogiai susietas ir Dievo Kūno kultas, kuris buvo gyvas LDK nuo pat krikščionybės priėmimo. Žinoma, jog aktyviai šį kultą Lenkijoje populiarino LDK „krikštatevis“ Jogaila. LDK Dievo Kūno kultas geriausiai atsispindi 1528 m. išleistuose Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose. Tuomet vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių kritikavo, kad vykdomos pernelyg pompastiškos, iškilmingos ir dažnos Eucharistijos procesijos ne tik Vilniaus bažnyčiose, bet ir kitur. O tai esą blogai veikia tikinčiuosius, sumenkina ir sukasdienina jų pagarbą Švč. Sakramentui. Nurodyta, kad tokios procesijos gali būti rengiamos tik su Apaštališkojo Sosto ar jo legato sutikimu⁴⁰. Įdomu pastebėti, jog Dievo Kūno gerbimas labiau matomas būtent Vilniaus vyskupijoje – iki XVI a. vidurio čia galima priskaičiuoti 12 tokių bažnyčių ir altarijų titulų. O tuo pačiu metu Žemaitijoje, pavyzdžiui, Dievo Kūno titulų bažnyčiose nesutinkame. Reformacijos metu Dievo Kūno kulto populiarumas smuko, o vėliau atgijo padedant naujai įsikūrusiems jėzuitams.

Lietuvoje nuo pat Vilniaus vyskupijos steigimo buvo skatinamas šv. Stanislovo kultas, ypač populiarus ir Lenkijoje. Jo gerbimas išliko pastebimas, nors ir netapo LDK pačiu „populiariausiu“ šventuoju. Galima pažymėti, kad LDK neišpopuliarėjo kiti Lenkijoje didelio pamaldumo susilaukę šventieji – šv. Albertas, šv. Vladislovas, šv. Florijonas. To negalima sieti su kokia nors „autonomine“, kitokia bažnytine politika – tiesiog LDK susiformavo kitų populiariausių šventųjų grupė. Kokie šventųjų kultai paplito Vilniaus vyskupijoje ankstyvuojų krikščionėjimo laikotarpiu iki XVI a. pabaigos?

⁴⁰ Hołodok L. Zarys dziejów kultu N. Sakramentu w diecezji wileńskiej, *Wiadomości kościelne archidiecezji w Białymstoku*. 1983, Nr. 3, p. 103–121.

1528 m. išleistuose Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimuose išvardintos privalomos religinės šventės (šalia Velykų ir Kalėdų), kurios atspindi „oficialią“ šventųjų gerbimo hierarchiją. Čia surašytos privalomos šventųjų apaštalų, šv. Stepono, šv. Jono Krikštytojo, šv. Lauryno, šv. Stanislovo, šv. Martyno, šv. Mikalojaus, šv. arkangelo Mykolo, Visų Šventųjų šventės. Tarp jų, beje, šv. Martynas ir šv. Mikalojus pažymėti kaip vyskupijos globėjai. Nutarimuose minimi šventieji nors ir neatspindi populiarumo, tačiau neabejotinai liudija, kokių šventųjų gerbimą skatino vyskupijos vyresnybė. Tuo tarpu realiai labiausiai populiarius šventuosius parodo bažnyčių titulai ir krikšto metu suteikiami vardai. Populiariausi šventieji dažniausiai buvo vaizduojami tapyboje, skulptūroje ar taikomosios dailės kūrinuose.

XV–XVII a. pradžios šventųjų gerbimo tyrimai parodė⁴¹, kad Vilniaus vyskupijoje tuo metu neabejotinai populiariausias tarp šventųjų buvo šv. Mikalojus. Jau pirmosios bažnyčios Vilniaus vyskupijoje XV a. neretai buvo konsekruojamos šio šventojo titulu. Tiesa, šio šventojo gerbimas smuko XVI a. II-ojoje pusėje, o XVII–XVIII a. šv. Mikalojaus titulas jau gerokai rečiau suteikiamas naujoms bažnyčioms ir altarijoms. Tuo tarpu šv. Jono Krikštytojo kultas išliko populiarius Vilniaus vyskupijoje visą LDK laikotarpį. Tarp sutinkamų vardų Jonas – pats populiariausias. Neatsitiktinai ir pirmoji Vilniaus parapiinė bažnyčia buvo pašvęsta būtent šv. Jono Krikštytojo garbei. Gana specifinis Vilniaus vyskupijoje buvo šv. Jurgio kultas, ne toks populiarius Lenkijos vyskupijose. Tam įtakos turėjo stačiatikių, tarp kurių šv. Jurgis buvo itin populiarius, tradicija. Neatsitiktinai šv. Jurgio titulo bažnyčios dažnai sutinkamos būtent rytinėse Vilniaus vyskupijos žemėse. Šventasis itin populiarius tarp paprastų tikinčiųjų, jis dažnai vaizduotas liaudies mene. Šv. Petro ir šv. Pauliaus populiarumas dažnai siejamas jau su Katalikų reforma ir XVII–XVIII a. laikotarpiu, tačiau ir tarp ankstyvųjų šventųjų gerbimų XV–XVI a. šv. Petras sutinkamas gana dažnai. Galbūt tam įtakos turėjo gretima Žemaičių vyskupija, kurioje šv. Petras buvęs dar populiariesnis, o katedrai čia buvo suteiktas Šv. Petro ir Pauliaus titulas. Kaip minėta, gana populiarius visą LDK laikotarpį Vilniaus vyskupijoje išliko šv. Stanislovas. Jam buvo dedikuota Vilniaus katedra, o Stanislovo vardo naudojimas liudija šventojo populiarumą tarp įvairių sluoksnių

⁴¹ Paknys M. „Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje“, *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*. Vilnius, 2005, p. 15–102.

gyventojų. Tarp moterų šventųjų itin populiaru Vilniaus vyskupijoje buvo šv. Ona. Ypač ankstyvuojų laikotarpiu ši šventoji gerokai populiarumu lenkė Lenkijos vyskupijoje dažniau sutinkamus šv. Jadvygos, šv. Daratos ar šv. Margaritos kultus. Šv. Ona, šalia šv. Barboros ir šv. Kotrynos (tiek Sienietės, tiek ir Aleksandrietės), išliko populiariausia tarp moterų šventųjų Vilniaus vyskupijoje visą LDK laikotarpį.

Po Katalikų reformos Vilniaus vyskupijoje plečiantis vienuolynams, populiarėjo atskirų vienuolių šventieji. XVII–XVIII a. šalia jau seniau sutinkamų šventųjų gana greitai išpopuliarėjo šv. Pranciškaus Asyžiečio, šv. Dominyko, šv. Pranciškaus Ksavero ar šv. Stanislovo Kostkos kultai. XVII a. pradžia siejasi su šv. Kazimiero kulto išplitimu. Nors Vilniaus katedroje šventojo karalaičio gerbimas sutinkamas jau ir XVI a., tik po oficialaus kanonizacijos patvirtinimo 1602 m. kultas išplito visoje Lenkijos-Lietuvos valstybėje. Nors šv. Kazimiero gerbimas sutinkamas įvairiose vyskupijose, Vilniaus vyskupijoje jis aktyviausias. Čia XVII a. pradžioje šv. Kazimierui dedikuojamos kelios naujai statytos bažnyčios (Vilniaus jėzuitų 1604 m., Lepelio parapiinė 1606 m., Logoisko parapiinė 1609 m.), iki 1636 m. įrengiama itin puošni Šv. Kazimiero koplyčia prie Vilniaus katedros. Iki XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios, kaip rodo bažnyčių aprašymai, retoje kurioje Vilniaus vyskupijos bažnyčioje nebuvo altoriaus, dedikuoto šv. Kazimiero garbei ar bent kabančio šventojo paveikslo.

Pabaigai

XIV a. pabaigoje įsteigta Vilniaus vyskupija tapo viena didžiausių visoje Europoje. Didžiulė teritorija, be abejo, trukdė tiek administracinei, tiek sielovadinei veiklai. Parapinis tinklas vystėsi palengva ir tik XVII a. pasiekė patenkinamą lygį, nors savo itin mažu tankumu dar gerokai atsiliko nuo kitų tuometinių Lenkijos ir Lietuvos vyskupijų. Nors vyskupijos administracinės struktūros (vyskupo fundacija, kapitulos įsteigimas) pilnai susiformavo dar XVI a. pradžioje, krašto krikščionėjimas, vienuolių steigimas vyko kur kas lėčiau. Aktyvesnis vyskupijos gyvenimas pastebimas XVII ir XVIII a. Po Katalikų reformos gausėjo tiek atskirų fundacijų bažnyčioms, vienuolynams, altarijoms, tiek gyventojų religinės praktikos pavyzdžių – buvo steigiamos brolijos, bažnyčioms dovanojami liturginiai indai ir drabužiai, testamentuose nemažos pinigų sumos

užrašomos Bažnyčiai. Tuo metu vyskupijos bažnyčios jau būdavo reguliariai vizituojamos, mažėjo priekaištų dėl netinkamo dvasininkų ir tikinčiųjų elgesio, blogos bažnyčių turto priežiūros. Tokią gerėjančią vyskupijos padėtį nutraukė trys paeiliui sekę valstybės padalijimai, kurių metu vyskupija prarado didelę dalį teritorijos, o XIX a. carinės valdžios represijos tapo tikru išbandymu Katalikų Bažnyčiai. Iki XIX a. II-osios pusės buvo uždaryti beveik visi vienuolynai, bažnyčioms skirtos fundacijos gerokai apkarpytos, kunigų skaičius ir jų lavinimas ribojamas. Uždarytos bažnyčios buvo paverčiamos cerkvėmis, vyskupijos teritorija buvo nuolat keičiama perduodant parapijas naujai įsteigtoms vyskupijoms rytinėse žemėse arba grąžinant istorinei Vilniaus vyskupijai. XX a. Vilniaus vyskupijai, nepertraukiamai veikusiai nuo XIV a. pabaigos, teko kurti naują administraciją, remontuoti sugadintus pastatus, ieškoti išgrobstytų meninių vertybių.

Vilniaus (arki)vyskupų ordinarų sąrašas